

2. Бойчук І. В. Адаптація французьких онімів в українській та російській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – Донецьк, 2002. – 20 с.
3. Бражник Л. М. Процессы освоения немецких топонимов в русском языке XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Горловка, 2006. – 223 с.
4. Воронова І. А. Адаптація англійської топонимічної лексики в руском языкѣ XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1985. – 253 с.
5. Григорьев В. О правописании в деле русской номенклатуры чужеземных местностей и народов // Географические известия, 1850, вып. 2. – С. 175-201.
6. Грот Я. К. Заметка о географических названиях вообще // Журнал Министерства народного просвещения, 1867, ч. СXXXVI, ноябрь, отд. 2. – С. 617-668.
7. Демьянов В. Г. Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века. – М.: Наука, 1990. – 159 с.
8. Мозговий В. І. Власні назви і мовна політика. // Загальні питання філології. Зб. наук. пр. В 2-х тт. – Т. 2. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С. 52-56.
9. Мозговий В. І. Форма і сутність методики викладання національної, державної і професійної мов у світлі Болонського процесу // Актуальні проблеми педагогіки: методологія, теорія і практика. Зб. наук. пр. Вип. 3. Част. 2. – Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2006. – С. 27-36.
10. Мозговий В. І. Освоєння чи системна адаптація: До проблеми передачі власних назв іншомовного походження // Культура народів Причорномор'я. № 82, т. 2. – Симферополь: Межвузовський центр «Крым», 2006. – С. 33-35.
11. Мозговой В. И. Освоение иноязычной топонимии в русском языке XVII в. (на мат-ле «Вестей-Курантов»): Дисс. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1981. – 260 с.
12. Пичугина О. А. Процессы освоения топонимических галлицизмов в русском языке XVIII века: Дисс. ... канд. філол. наук – Донецьк, 1990. – 260 с.

Мозговий В. І., Вергазова Л. Г., Вергазова А. І. ТАЄМНА МОВА УКРАЇНСЬКИХ ЛІРНИКІВ: ЖАРГОН ЧИ АРГО?

Постановка проблеми. Феномен українського жаргоновикористання став предметом глибоких наукових досліджень мовознавців протягом останнього десятиліття. Актуальність цієї проблеми пов'язана не тільки з тим, що в сучасній українській мові (як, до речі, і в російській) гіпертрофовано популярною стала тюремна лексика як обов'язковий елемент навіть художньої літератури і публічного дискурсу. За словами відомої дослідниці сучасного українського сленгу Л. Ставицької, «жаргон – не інновація для української мови» [3]. Це давня лексична система, яка потребує сьогодні дослідження всієї історичної ретроспективи жаргоновикористання. Всупереч деяким сучасним жаргонофобам, які у використанні жаргонів вбачають вплив виключно «блатної» лексики російської мови, виражена позиція полягає в тому, що жаргон – «це абсолютно природна реальність функціонування української мови, соціальний діалект, який існує паралельно з іншими, наприклад, територіальними», це «форми існування національної мови» [там само]. Грунтовне дослідження Л. Ставицької «Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови» надало вивченню проблеми жаргоновикористання в українській мові нового імпульсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невід'ємним компонентом українського жаргону є таємна мова кобзарських братств, яка стала предметом дослідження і певного упорядкування у роботах В.Ємця, О.Малинки, Г. Хоткевича, А. Горняткевича та ін. У праці Олексі Горбача була проаналізована частина лексики цієї мови, яку автор ідентифікував як арго українських лірників. На жаль, джерельна база проблеми обмежується невеликою кількістю досліджень вчених української діаспори, які тільки відкривають неабиякий простір для ґрунтового мовознавчого аналізу мови українських лірників.

Так, багатий матеріал знаходимо в «Українсько-лебійському словнику» Андрія Горняткевича, виданому в 1993 році в Едмонтоні [1]. Словник створений на підставі праці Олександра Малинки «Кобзари и лирники. Терентій Пархоменко, Никифор Дудка и Алексей Побегайло. Чернигов: Издание редакции «Земского сборника Черниговской губернии», 1903. Типография Губернского Земства». Як свідчить автор, він переклав українською мовою російсько-лебійський словничок кобзарів, записаний на початку ХХ століття О. Малинкою від лірників Чернігівської губернії.

Наводимо приклад словарних статей українсько-лебійського і лебійсько-українського словників:

<i>баба</i> – цуба; <i>базар</i> – кермаш; <i>борщ</i> – батай; <i>булка</i> – ашпурка; <i>бутачить</i> – писати;	<i>варнак</i> – півень; <i>варнатка</i> – курка; <i>веслак</i> – яблуко <i>веслячка</i> – яблуня; <i>вихратник</i> – лут;
<i>наглядач</i> – надуліпущик; <i>небо</i> – охвестник; <i>ніж</i> – махор; <i>ніч</i> – кимач; <i>нога</i> – ходирка	

У передмові А. Горняткевич сам визначає коло питань, що виникає при знайомстві з цим мовним матеріалом. Зокрема, існування діалектів арго, хоч у деяких випадках воно було однакове на території всієї України. По-друге, «етнографи, що записували це арго, вживали різні письмена, чи то українські, чи то російські і, можливо, попадали під вплив правописних норм тих мов, коли записували лексикон» [1]. Крім того, важливою проблемою є й те, що звуки, які чули етнографи, передавались на письмі не точно, іноді навіть не зазначалося місце наголосу.

Але вирішенням цих питань дослідження таємної мови українських лірників не обмежується. Визначення самої приналежності мови лірників до арго, тобто віднаходження соціолінгвістичних факторів появи цього мовного феномену, аналіз іншомовної основи лексики кобзарів – це не повний перелік проблем, які природно постають перед дослідниками словника Андрія Горняткевича.

Мета роботи – спроба ідентифікувати таємну мову кобзарів, соціальна роль яких здебільшого асоціювалася з носіями правди, неупередженого народного погляду на якісь події у житті країни чи регіону. Крім того, словник А. Горняткевича вперше представляється широкому колу науковців як предмет дослідження.

Поняття «таємні мови» традиційне для мовознавства. Так називають деякі жаргони, які використовувались відносно закритими соціальними групами – бродячими торговцями, ремісниками-відхідниками, жебраками. Таємні мови були знаками приналежності до корпорації, а також своєрідною колективною грою [2, с. 502]. Відомості про них з'являються у Європі ще у XIII столітті (мова німецьких жебраків). На території Російської імперії перший запис таємної мови зроблений у словнику суздальських торговців П. С. Палласа (XVIII ст.). Аналіз походження слів показує, що офенська мова торговців включала елементи новогрецької, латинської, тюркських, фіно-угорських, циганської, ідіш мов, а також запозичень із місцевих діалектів.

У загальному вигляді мова лірників має багатого спільного з мовою бродячих торговців або жебраків, тим більше, що в їхньому словнику є спеціальна назва для так званої «прохачької пісні з просьбою про милостиню» (словник Горняткевича) – жебранка. Але соціальна роль кобзарів дещо інша: висловлювати народну думку, здебільшого критично зорієнтовану, про те, що цікавило або хвилювало простих людей. Як наслідок цього, така критика мала бути, з одного боку, зрозумілою для слухачів, з іншого – прихованою за допомогою поетичних образів або інших мовних засобів. Тому утаємнення прямого смислу слова ставало для лірників нагальною потребою. Але не тільки це зумовлювало специфіку мови кобзарів.

Варто зазначити, що кобзарями називали людей, які співали пісні (або речитативи) під акомпанемент на бандурі. Зрозуміло, що хоч і у синтезованому вигляді (мається на увазі поєднання в особі кобзаря музиканта і поета), музикантське начало не просто було присутнє в душі лірника, часто воно визначало психологію його творчої особистості, його погляд на світ і людей. Це зумовлювало і погляд кобзаря на мову взагалі і на слово не як на засіб спілкування, а як на засіб вираження своїх емоцій і ставлень. Не випадково «говорити» мовою лірників було «кантити» (лат. *canto* – співати, декламувати, творити, говорити з експресією тощо).

Яскравим аргументом щодо існування такого специфічного погляду музикантів на мову є так звані сучасний музикантський сленг. Наведемо деякі приклади із сленгу джазового музиканта: *лабать* – грати; *лабух* – 1) людина, яка грає в ресторані, 2) *негат.* людина з недбалою, непрофесійною манерою гри; *джазня* – джаз; *гонять смурь* – 1) загальна характеристика для не дуже зрозумілої музики; 2) сумна, трохи депресивна музика; 3) інтелектуальний джаз, сучасна модна течія джазової музики; *кач* – позитивна характеристика виконання естрадної музики, у джазі – енергійний вплив музикантів на слухачів.

Наведені приклади зі сфери музикантського життя свідчать про те, що, звичайна лексика, як правило, ними не трансформується. Мова для музиканта – код їхньої приналежності до групи людей, об'єднаних спільною працею, це мовний засіб, за допомогою якого вони ідентифікують себе в оточенні інших музикантів як окрему спільноту професіоналів. Тому їхню мову можна схарактеризувати як таку, що властива професії естрадного чи джазового музиканта. Отже, музиканти і на сьогодні мають розвинену кодовану мову своєї професії, яка дозволяє їм виокремлюватися в групу людей, що роблять одну справу. Цей фактор об'єднує мову українських лірників з професійним жаргоном.

Жаргон (від фр. *jargon*) – мовлення соціальної чи професійної групи, яке відрізняється від загальновідомої мови особливим складом слів і висловів. Це умовна мова, зрозуміла тільки у певному оточенні, у ній багато штучних слів, специфічної лексики і фразеологізмів. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику вказується, що жаргон використовується групою людей, яка може об'єднуватись не тільки за ознакою професії, а й за віком, інтересами, соціальною роллю у суспільстві [2, с. 151]. Лексика жаргонів, як і таємних мов, поповнюється за рахунок іншомовних запозичень. Характер переосмислення лексики розмовного походження – від іронічного до грубо-вульгарного – залежить від ціннісної орієнтації певної групи: чи входить вона органічно у суспільство, чи протиставляє себе йому. У відкритих групах – це колективна гра, у закритих – засіб конспірації.

Жаргонізм найчастіше відбивають гумористичне або фамільярне ставлення до реалій дійсності. У словнику Горняткевича є, наприклад, слово «шнипорка», що означає голку (можливо, від укр. *нишпорити* – бігати туди-сюди і шукати щось, де *ниш* змінили на подібне *ини* + суфікс *-к-*, що надає назві жартівливого характеру).

Але таких прозорих слів у словнику не багато. Крім того, автори досліджень, присвячених мові лірників, наполегливо називають її арго. Які ж елементи арго притаманні мові кобзарів?

Арго (від фр. *argot*) – мовлення певних замкнених груп, які створюються з метою мовного відокремлення. Це здебільшого спеціально засвоєна загальновідома лексика. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику підкреслюється, що арго використовується, як правило, з метою приховування предмета комунікації, а також як засіб відокремлення групи від суспільства. Термін найчастіше використовується у вузькому значенні, що означає засіб спілкування декласованих елементів, поширений в середовищі злочинців [2, с. 43]. Тому, на наш погляд, мову лірників можна ідентифікувати як арго тільки певною мірою, адже, як зазначалося вище, їхня соціальна роль не дозволяла їм повністю протиставляти себе суспільству; здебільшого вони протиставляли себе владі, але не простим людям.

Основа арго, як і жаргонів – специфічний словник, який включає багато іншомовних елементів. Так, у словнику Горняткевича знаходимо: *гроші* – «лавий» (схоже на *лаве* – «гроші» у сучасному українському молодіжному сленгу (використовується у пісні гурту «Бумбокс»), можливо, від англ. *love* – «любити»).

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, кодовану мову українських лірників не можна класифікувати як арго, оскільки, по-перше, кобзарське братство ніколи не було злочинним, хоча їхній соціальний статус вимагав протистояти можновладцям, по-друге, лебійський лексикон ближче до бурсацько-семінарського сленгу, який більше відповідає національним особливостям характеру лірників.

Проте її не можна віднести і до жаргонів, адже виокремлення жаргону як певної групи можливе за умови існування якоїсь спільної ознаки: професії, віку, інтересів, а лірниками ставали найрізноманітніші люди через різні життєві обставини.

Скоріш за все – це таємна мова, яку треба вивчати як один з елементів української національної мови і культури. Вагомим внеском в українське мовознавство представляється подальше дослідження словника лірників

з погляду контактування різних мов (латинської, польської, англійської), спільних і специфічних моделей словотвору порівняно з таємною мовою російських офеней, з одного боку, і російсько-українського аргю, з іншого; діахронний аналіз української таємної мови лірників як однієї з джерел сучасного жаргону музикантів.

Література

1. Горнякевич А. Українсько-лебійський словник. – Едмонтон, 1993.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Партач Н. Жаргон наш соловиний // Зеркало недели. – № 29. – 2006.
4. Словник сучасного українського сленгу. – К., 2006. – 350 с.
5. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг. – К., 2005. – 464 с.

Моря-Мицьк Л. А.

ПОНЯТИЕ О СЕМАНТЕМЕ КАК ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЕ И СПОСОБАХ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО»)

Постановка проблемы. Вопрос о единице лексико-семантической системы естественного языка напрямую определяется теми принципами, которые заложены в основу понимания лексики как системы. Среди них четко прослеживаются два противопоставленных принципа: 1) понимание лексической системы как множества слов, вступающих в различные отношения (синонимии, антонимии, омонимии, гипонимии и т. д.) [2, 8, 10]; 2) понимание лексической системы как средства хранения и выражения идеальной системы – ментальной сферы знаний языкового коллектива [4, 5, 6, 9].

Рассматривая лексику как систему средств именования, функциональная семантика пересматривает традиционные представления об основной единице этого яруса языка в рамках функционального подхода, выделяя подобную единицу прежде всего как функциональную и предлагая в качестве такой единицы *семантему*.

Цель статьи – рассмотреть понятие семантемы и способы ее реализации в рамках лексической группы «функциональное пространство».

Как мы уже указывали, с функциональной точки зрения лексика языка является совокупностью средств именования, номинации. Язык предоставляет субъекту речи множество средств именования множества существующих и возможных реалий. Это множество средств именования организовано системой языковых понятий, сигнификатов.

Система сигнификатов, идеальная система опыта представляет собой не нечто внешнее по отношению к системе номинации языка, а собственно языковую форму существования этой системы на уровне языковой абстракции. «Номинативная предназначенность сигнификата, его потенциальная эксплицируемость, обуславливает то обстоятельство, что, будучи принципиально односторонним, сигнификат как принадлежность языковой системы предполагает означающее как необходимую свободную валентность» [5, с. 66]. Если на уровне лингвистического анализа систему сигнификатов можно соотнести с планом содержания, то ее планом выражения на уровне нормы будет множество знаковых элементов, двусторонних номинативных единиц – слов (под термином «слово» мы понимаем семему – однозначное слово или лексико-семантический вариант многозначного слова) и словосочетаний.

Функционально множество слов и словосочетаний предназначено для номинации, т.е. для выражения конкретного сигнификата. Итак, на уровне нормы языковому понятию соответствуют знаковые элементы, понятие выражается, эксплицируется знаком как двусторонним образованием. При этом языку присуща принципиальная неединственность средства выражения одного и того же сигнификата: «Если бы функция языка сводилась бы к передаче информации, то каждый сигнификат выражался бы одним знаком. Однако регулятивность естественного языка обуславливает необходимость существования вариантов номинации, позволяющих осуществить воздействие на слушающего в самых разнообразных ситуациях речевого взаимодействия» [6, с. 161]. В природе любого языка имеются варианты для выражения одних и тех же значимостей. Следовательно, на уровне типической речи множество знаков – слов и словосочетаний – представляют один и тот же сигнификат в различных ситуациях номинации.

Таким образом, функциональная семантика признает единицей лексико-семантической системы «сложное единство понятия и способов его выражения в данном языке» – *семантему* [5, с.74].

Выдвижение семантемы в качестве центральной семантической единицы связано с понятийным подходом к языку, впервые представленному в законченном виде в семантической теории Й. Трира. Ж. П. Соколовская в своих работах определяет *семантему* как инвариант смыслов, который «характеризуется прежде всего набором сем, которые расположены в порядке строгой иерархии» [9, с. 182]. Лингвист выделяет такие существенные признаки семантемы, как принадлежность к уровню языковой абстракции и инвариантность. Ж. П. Соколовская соотносит понятие семантемы как инварианта значения с понятием семантической доминанты: «одна семантема может объединять несколько семантических доминант. Например... семантема 'красный' объединяет доминанты 'розовый', 'алый', 'темно-красный' и т. д.» [9, с. 188].

А. Н. Рудяков развивает понятие семантемы с точки зрения его инвариантности: «инвариантным по отношению к средствам своего выражения является любой сигнификат, включенный в социальную «картину мира» и описываемый набором сем». По мнению А. Н. Рудякова, «и «красный», и «розовый», и «алый», и «малиновый» суть сигнификаты, хотя и находящиеся на разных уровнях иерархии сем, но имеющие специфические способы своего выражения: например, семантема 'бледно-красный' выражается семемами «розовый», «бледно-красный», по отношению к которым она выступает в качестве инварианта» [5, с. 76]. В этом отличие в понимании семантемы у указанных авторов.